

Підтримку надає:

Федеральне міністерство
продовольства і
сільського господарства

на підставі рішення
Німецького Бундестагу

BVVG
Bodenverwertungs-
und -verwaltungs
GmbH

Німецько-український
агрополітичний діалог

при Національній асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України ДОРАДА

Дослідження змін та потреб в управлінні земельними та водними ресурсами на територіях громад для їх підтримки під час війни, відновлення та розвитку після її завершення

Проф. Ольга Жовтоног

Вересень 2022

Про проєкт «Німецько-український агрополітичний діалог» (АПД)

Проєкт «Німецько-український агрополітичний діалог (АПД)» реалізується за підтримки Федерального Міністерства продовольства та сільського господарства (BMEL) з 2006 року. Реципієнтом проєкту є Міністерство аграрної політики та продовольства України; поточна фаза проєкту триває до кінця 2024 року. Хоча виконавцем усієї двосторонньої програми є ТОВ ГФА Консалтинг Груп, проєкт АПД впроваджується консорціумом, який складається з ТОВ ІАК Аграр консалтинг (ІАК), Лейбніц-Інституту аграрного розвитку в країнах з перехідною економікою (ІАМО) та ТОВ АФЦ Консультантс Інтернешнл.

Проєкт спрямований на підтримку України у сферах сталого сільського господарства, ефективної переробної промисловості та міжнародної конкурентоспроможності відповідно до принципів ринкової та регуляторної політики, враховуючи потенціал розвитку, що впливає з Угоди про асоціацію між ЄС та Україною.

Для досягнення цієї мети проєкт надає інформацію про німецький, зокрема східно-німецький, досвід і ноу-хау, а також про міжнародний європейський досвід щодо розробки аграрної та лісогосподарської політики, включаючи необхідне створення аграрних та лісогосподарських інституцій.

АПД складається з трьох тематичних напрямків. Один із них є компонент «Експертний діалог із земельних відносин», яким керує Товариство з управління та реалізації земельних ресурсів BVVG – державне підприємство, яке відповідає за управління державними сільськогосподарськими та лісовими землями у (Східній) Німеччині. У рамках земельного компоненту проєкт пропонує обмін досвідом та ноу-хау між українськими та німецькими експертами із землеустрою від BVVG та від інших німецьких землепорядних установ. Земельний компонент зосереджується на політичних, юридичних та технічних питаннях, пов'язаних із землеустроєм, і супроводжує поточні дискусії в Україні щодо розвитку ринку землі.

www.apd-ukraine.de

Автор

Проф. Ольга Жовтоног, доктор сільськогосподарських наук, директор Міжнародного громадської організації «Прімавера», провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», професор Національного університету водного господарства та природокористування.

Дисклеймер

Це дослідження публікується за відповідальності Земельного компонента в рамках Німецько-українського агрополітичного діалогу (АПД). Будь-які точки зору та результати, висновки, пропозиції чи рекомендації в дослідженні належать авторам і не обов'язково збігаються з думкою АПД.

Зміст

1. Вступ.....	4
2. Загальнонаціональний процес оцінки збитків та потреб у відновленні економіки.....	5
3. Особливості адаптації методики оцінки збитків та потреб для управління водними та земельними ресурсами на сільських територіях.....	6
4. Мета та методологія проведення опитування у громадах.....	8
5. Аналіз результатів опитування.....	10
6. Рекомендації для різних груп зацікавлених сторін.....	19
7. Додаток 1.....	22
8. Додаток 2.....	29

1. Вступ

Україна у жорстокій війні виборює зараз своє право на незалежність та демократичний вибір. Країна кожного дня платить надвисоку ціну сотнями життів мирного населення, нашого надзвичайно сильного духом воїнства та добровольців. Разом з мріями про майбутнє країни окреслюються конкретні завдання зі збереження та відновлення секторів економіки, з відбудови та модернізації зруйнованої та пошкодженої інфраструктури, ревіталізації понівеченого природного середовища та розвитку людського капіталу. Сільське господарство та управління на сільських територіях стоїть у числі основних галузей економіки, які зазнають значних втрат внаслідок війни, та для їх подолання будуть потребувати структурованих та скоординованих зусиль багато-дисциплінарних команд фахівців та значних інвестицій. Безпека життєдіяльності та економічне відновлення та зростання будуть вимагати також ефективно працюючої водної галузі. При цьому забезпечення продовольчої безпеки та відновлення аграрного потенціалу країни стають пріоритетними завданням, що потребуватимуть особливої уваги уряду до функціонування всіх складових водогосподарсько-меліоративного комплексу країни. Аграрний потенціал України має не тільки велике значення для загальноекономічного розвитку країни, але й відіграє важливу роль для запобігання кризовим явищам на світових продовольчих ринках. Тому оцінка змін та тенденцій у використанні земельних та водних ресурсів на сільських територіях, розуміння життя громад та їх діяльності під час війни є вкрай необхідними. Крім офіційних засобів моніторингу шкоди, що завдає війна регіонам України, важливим є підтримка постійних комунікацій, проведення опитувань для розуміння бачення представників громад щодо необхідних дій уряду у нових умовах. Це потрібно для адаптації існуючої державної політики у галузі управління земельними та водними ресурсами на сільських територіях у часи війни та після її завершення з врахуванням шкоди, що заподіяна

природним ресурсам, інфраструктурі та бізнесу. Тим більш, що європейська практика формування та реалізації державних політик передбачає запровадження паралельно одночасно двох процесів формування та реалізації державної політики – «зверху до низу» та «знизу до гори».

2. Загальнонаціональний процес оцінки збитків та потреб у відновленні економіки

Для вирішення завдань відбудови держави на рівні уряду прийнято цілу низку постанов та надано відповідні доручення профільним міністерствам. Вже у перші місяці війни уряд України розпочав роботу щодо моніторингу шкоди та організації процесу оцінки збитків та втрат, завданям природним ресурсам, сільському та водному господарству внаслідок прямих та непрямих впливів військових дій в Україні. Загальна координація цього процесу здійснюється на рівні Кабінету Міністрів України, який надав відповідні доручення всім міністерствам та відомствам для секторальної оцінки збитків та потреб на відновлення економіки. Паралельно уряд України звернувся до міжнародних організацій за допомогою у проведенні такої оцінки за визнаними міжнародними стандартами та надання потужної міжнародної допомоги Україні для відновлення та відбудови секторів економіки на нових засадах, що відповідають вимогам часу та імовірним майбутнім викликам. У Лугано (Швейцарія) 4-5 липня за участю світових лідерів, представників уряду України та широкого кола міжнародних організацій–донорів на високому політичному рівні пройшла міжнародна конференція, на якій розглядались результати швидкої оцінки збитків та потреб для секторів економіки України та було визначено пріоритети та принципи підтримки процесу відновлення.

Для уточнення обсягів та рівнів збитків та потреб у відбудові в усіх секторах економіки використовувалась міжнародна методика оцінки втрат, збитків та потреб (Rapid Disaster Needs Assessment - RDNA). Методика оцінює збитки внаслідок стихійних лих та військових дій і ґрунтується на комплексній

багатогалузевій та обґрунтованій методології, що використовує добре перевірені аналітичні методи, які охоплюють економічний, технічний, комерційний, соціальний та людський розвиток при оцінці потреб відновлення. RDNA передбачає адаптацію до кожного унікального випадку виникнення лих та катастроф, базується на інклюзивній участі та координації діяльності всіх зацікавлених сторін, які працюють разом під керівництвом держави. У той же час забезпечується систематичний збір і швидкий синтез наземних та космічних/віддалених даних, що полегшує проведення:

- моніторингу заподіяної шкоди
- аналізу першочергових потреб
- планування відновлення

Цей процес здійснюється одночасно для багатьох секторів економіки, типів інфраструктури, соціальних вимірів, людського розвитку, різних можливостей для залучення фінансування з урахуванням макроекономічних інтересів. Оцінка виконується на різних рівнях управління і тому передбачає залучення громадянського суспільства та місцевої влади, у тому числі органів місцевого врядування. Зазначена методологія використовується Світовим Банком СБ також для оцінки збитків і потреб у сільському та водному господарстві.

3. Особливості адаптації методики оцінки збитків та потреб для управління водними та земельними ресурсами на сільських територіях

За міжнародними стандартами оцінка збитків та потреб, що виникають внаслідок катастроф та військових конфліктів, виконується поетапно. Перша швидка укрупнена оцінка використовує дані, що збираються всіма міністерствами та відомствами відразу після завершення катастрофи або військового конфлікту, коли з'являється можливість доступу до території та об'єктивної інформації. Внаслідок триваючої широкомасштабної агресії Росії

Україна розділена зараз на чотири типи територій, які мають різний характер впливів війни на їх функціонування, а саме:

1. Тимчасово окуповані території;
2. Території, що знаходяться у зоні активних бойових дій;
3. Території, що звільнені від окупації і зазнали суттєвої шкоди та частка їх площі залишається замінованою;
4. Території, що не були окуповані, але зазнають постійних ракетно-бомбових атак і на яких будуються фортифікаційні захисні споруди.

Збір даних для аналізу стану сільських територій та оцінки збитків секторам економіки у повному обсязі можливий лише на територіях третього та четвертого типу. Крім того, слід зазначити, що навіть на цих територіях для проведення такої роботи на місцевому рівні необхідна відповідна допомога громадам у організації та проведенні такого процесу. У часи війни, особливо на звільнених від окупації територіях, пріоритетними стають задачі безпеки та життєзабезпечення громад. Крім того, при вирішенні завдань з оцінки стану управління земельними та водними ресурсами на сільських територіях виникають труднощі, пов'язані з незавершеними процесами реформування у земельній сфері та у галузі управління водними ресурсами. Так, передача державних земель сільськогосподарського призначення у власність громад, що відбулась у 2021 році, не на всіх територіях оформлена належним чином. Громади не мають достатнього досвіду в управлінні цими землями і, у більшості випадків, ще не розпочали працювати над просторовими інтегрованими планами розвитку своїх територій. У водному господарстві, незважаючи на прийняття закону про організації водокористувачів, його реалізація ще не встигла розпочатись. Власниками меліоративної інфраструктури на господарському рівні залишаються територіальні громади, які не мають фінансових можливостей для її утримання та модернізації. Незавершеність реформ додає свої труднощі у отриманні об'єктивних даних

про стан та використання земельних та водних ресурсів на сільських територіях та впливає на відношення громад до управління цими ресурсами. Тому оцінка прямих та непрямих збитків, нанесених війною різним типам сільських територій, повинна враховувати процеси реформування, які тривали до початку війни, а їх припинення - розглядатись одним з категорій шкоди, що завдана війною, яка ускладнює подальші процеси формування проектів відновлення та розвитку секторів економіки на сільських територіях. Всі ці особливості оцінки збитків та потреб на рівні сільських територій вимагають адаптації існуючої стандартної міжнародної методики і залучення до її реалізації, крім урядових структур, представників органів місцевої влади та професійних громадських організацій, а також фахівців територіальних громад.

4. Мета та методологія проведення опитування у громадах

Внаслідок війни земельні відносини та економічна діяльність на сільських територіях у різних регіонах України зазнали певних негативних впливів. Об'єднані територіальні громади стикнулись з новими викликами, пов'язаними з руйнацією інфраструктури, міграцією населення, дефіцитом засобів виробництва та техніки, втратою ринків збуту сільськогосподарської продукції та послуг, негативними екологічними впливами на водні ресурси та заповідні території та ін. Щоб зрозуміти специфіку змін, що відбулись на сільських територіях у різних регіонах України у період від початку війни, було запропоновано провести у трьох областях вибіркоче опитування об'єднаних територіальних громад.

Метою опитування, проведеного за підтримки земельної компоненти проекту німецько-українського аграрного політичного діалогу (APD), було отримання інформації від керівників та фахівців територіальних громад щодо:

- змін та тенденцій, які відбулись у земельних відносинах

- використання водних та земельних ресурсів на сільських територіях у період після початку війни
- прямих та непрямих збитків завданих водним та земельним ресурсам громад
- бачення формування державної політики та необхідної державної допомоги у вирішенні ключових екологічних та економічних проблем у ці часи

Таке опитування дасть можливість у майбутньому сформувати інформаційні бази даних для всіх регіонів та громад для підтримки процесу формування державної політики, відбудови та подальшого розвитку громад під час війни та після її закінчення.

Методологія опитування включала організацію та розробку форм і змісту опитування. В результаті було розроблено відповідну форму анкетування. (**Додаток 1**).

При організації опитування використовувався вибірковий підхід:

- прями контакти з територіальними громадами (ТГ) , які у минулому вже брали участь у міжнародних проектах
- залучення громад до опитування через направлення громадам відповідних листів від управління агропромислового комплексу Волинської обласної державної адміністрації
- залучення громад через контакти з громадською екологічною організацією, що діє на регіональному рівні у Тернопільській області.

Всі обрані ТГ отримали анкету разом з супровідним листом із поясненням мети опитування. Всього до опитування було долучено шість територіальних громад з трьох областей (Київська, Волинська та Тернопільська). Процес опитування було організовано як пілотний та такий, що дозволяє зрозуміти можливості та ефективність такого інструменту, можливості його подальшого удосконалення та розповсюдження для оцінки змін, що відбуваються на

сільських територіях, потреб у відновленні та розвитку територій у нових реаліях. Форми опитування склалися з п'яти блоків питань:

1. Загальна інформація про громади.
2. Використання сільськогосподарських земель у 2021 році.
3. Зміни у використанні сільськогосподарських земель та практики ведення аграрного виробництва у 2022 році.
4. Зміни в управлінні водними ресурсами протягом 2022 року.
5. Рекомендації громад щодо адаптації державної політики з управління земельними та водними ресурсами на сільських територіях та розвитку міжнародного співробітництва.

Опитування проводили протягом двох тижнів у травні-червні 2022 року. Питання були спрямовані на отримання первинної загальної інформації про зміни, що відбулись в земельній та водній сфері за місяці від початку війни, а також визначення бачення громад щодо потреб у коригуванні та розвитку державної політики, законодавства та міжнародного співробітництва. Також громадами було надано загальну інформацію про умови землекористування.

5. Аналіз результатів опитування

Всі залучені до опитування громади заповнювали форми опитування, але повнота відповідей виявилась різною відповідно до рівня інформаційного забезпечення діяльності фахівців громад. Під час опитування лише декілька громад проявили ініціативу і звернулись з питаннями та за допомогою до обласної державної адміністрації при заповненні форм опитування. **У таблиці 1** наведено перелік громад, залучених до опитування, та основну статистичну інформацію про громади. Громади мають різну структуру землекористування. У чотирьох з них більшість площ задіяно у сільськогосподарському виробництві, а у решти двох громадах переважають природно-заповідні та лісові території.

Всі громади розташовані у зоні дії меліоративних систем та мають перезволожені території, а деякі з них водно-болотні угіддя та торфовища. Тобто, аграрне виробництво та життя громад залежить від ефективності управління водними ресурсами на територіях (водовідведення/дренаж та водопостачання/зрошення). Зміна клімату збільшує роль водних ресурсів у Поліському регіоні, вимагаючи двостороннього регулювання та відповідної модернізації дренажних систем, як для забезпечення сталого аграрного виробництва та безпеки громад під час паводків, з одного боку, так і для збереження природних територій та водних ресурсів, з іншого боку.

Всі громади отримали у власність землі сільськогосподарського використання, що складає від 3 до 55% від всіх земель сільськогосподарського призначення. Нажаль, у більшості з громад, право власності на землю, яку їм передано у власність, залишається ще не до кінця оформленою, тобто частку земельних ділянок не зареєстровано у державному реєстрі та не внесено до Державного Земельного кадастру. Ця частина земель складає у середньому 20-30 %. На територіях майже всіх громад діють середні та малі фермерські господарства та продовжується діяльність особистих селянських господарств. Проте у більшості випадків землевласники здають свої паї крупним сільськогосподарським підприємствам. Нажаль, у громадах існують фермерські господарства, які ще остаточно не зареєстровано, існують земельні ділянки, які власники не здають в оренду та не обробляють самостійно, тобто ці землі зовсім не використовуються. Аналіз умов землекористування, які склались ще до початку війни (**узагальнена таблиця, Додаток 2**), свідчить про те що, управління землями сільськогосподарського призначення має всюди значний потенціал для підвищення його ефективності як для сільськогосподарського виробництва, так і для економічного розвитку громад.

Таблиця 1 Загальні відомості про громади та земельні ресурси

№	Назва громади та її розташування	Кількість населення	Загальна площа ТГ, га	Кількість людей, що прибули/виїхали від початку війни	Загальна кількість земель сільськогосподарського призначення, га/%
1	Томашівська ОТГ, Фастівський район, Київська обл.	4691	26 151	1844/20	16091,9/61
2	Прилісненська ОТГ, Камінь-Каширський район, Волинська обл.	9870	52 493,3	293/93	11714,35/22
3	Мар'янівська ОТГ, Луцький район, Волинська обл.	10120	22683,2	220/350	15426/68
4	Забродівська ОТГ, Ковельський район, Волинська обл.	10320	33423,6	302/284	19872,9/59
5	Цуманська ОТГ, Луцький район, Волинська обл.	18014	44532,0	289/ 478	14487,81/32
6	Шумська ОТГ, Кременецький район, ернопільська обл.	26645	63251,5	2900/-	58547,0/0.9

Аналіз результатів опитування по громадах свідчить, що всі вони мають лише непрямі впливи війни на стан землекористування на сільських територіях, що обумовлено тим, що громади розташовані на територіях, які не були окуповані і не мали прямих руйнівних впливів. Жодна з ТГ не надала інформацію про пошкодження земельних чи водних об'єктів. Однак, всі вони стикнулись з міграцією населення, тобто прийняли біженців з інших територій та мали відтік власного населення. Найбільше біженців зафіксовано у Шумській громаді Тернопільської області (2,9 тис. осіб) та Томашівській громаді Київської області (1,844 особи).

Міграція населення та загальна економічна нестабільність (логістичні проблеми з закупками матеріальних ресурсів, зростання їх цін тощо) вплинули на стан земельних відносин на територіях громад. Майже всюди зменшилась

кількість заключення нових договорів оренди та їх терміни (**узагальнена таблиця, Додаток 2**) та відповідно зменшились обсяги надходження земельного податку до бюджету громади. Там, де була розпочата підготовка до розробки просторових планів розвитку територій громад, цю роботу було зупинено. Також не було реалізовано плани залучення інвестицій на виділених під ці проекти громадами площі. Таким чином, обіг земель сільськогосподарського призначення загальмувався, що вже впливає негативно на економічний стан громад і цей вплив у разі продовження війни буде тільки зростати (**узагальнена таблиця, Додаток 2.**)

Економічні проблеми аграрного виробництва обумовили зміни у землекористуванні на територіях і характеризуються зміною у структурі посівів. У більшості випадків зросла частка зернових культур від 3 до 12 %, які також переважали у площі посіву і до початку війни складали від 33 % до 58,64 %. (**узагальнена таблиця, Додаток 2**). Слід відмітити, що в окремих громадах за рахунок збільшення площі зернових зменшились площі посіву овочевих (до 12%) та технічних культур (на 7 %). Відсоток площ інших культур залишився приблизно на тому ж рівні, на якому він був у минулі роки. Тобто, деякі з господарств вже почали самостійно пристосовуватись до викликів сьогодення, інші знайшли можливим продовжувати стратегії, які вони реалізовували у попередні роки. Який результат вони всі отримають, буде зрозуміло лише наприкінці року. Але тенденція до змін у використанні земель у аграрному виробництві буде продовжуватись і коригуватись, виходячи з економічних можливостей господарств, їх доступу до ресурсів та ринків збуту сільськогосподарської продукції, а також державної аграрної політики щодо компенсації втрат, які зазнали аграрні регіони Півдня України.

Щодо оцінки змін, що відбулись з початку війни в управлінні водними ресурсами, громадам важко зробити якісь висновки за період від початку вегетаційного сезону. В обраних для опитування громадах також не було

видимих руйнувань та пошкоджень водогосподарської інфраструктури, дренажні системи в цілому працювали у своєму звичному режимі. Крім того, незважаючи на те, що громади є власниками внутрігосподарських дренажних систем, використовують та експлуатують їх сільськогосподарські підприємства. Тому фахівці, що заповнювали форми опитування не володіють оперативною інформацією щодо технічного стану дренажних систем та тих змін, що відбуваються в управлінні водними ресурсами.

Між тим, громади добре розуміють, що для підвищення ефективності аграрного виробництва на територіях в умовах змін клімату необхідним є проведення модернізації дренажних систем, та бачать перспективу створення організацій водокористувачів для подальшої їх експлуатації як для вирішення задач аграрного виробництва, так і для збереження водних ресурсів та природних територій. Ці висновки підтверджено результатами опитування щодо необхідності внесення змін до законодавства та державної підтримки ***(узагальнена таблиця, Додаток 2).***

Більшість з громад дуже детально відповіли на всі питання стосовно адаптації державної політики та законодавства у галузі управління земельними та водними ресурсами.

Було внесено наступні пропозиції:

- *щодо удосконалення земельного законодавства* запропоновано розробку закону про інтегровану консолідацію земельних, водних та лісових ресурсів та розробку закону про комунальні ліси, які передаються у власність громад, а також щодо формування спеціальних програм підтримки громад у розробці інтегрованих планів управління земельними та водними ресурсами на їх територіях
- *по водному законодавству* - формування регіональних програм підтримки створення організацій водокористувачів для управління

меліоративними системами та підтримки проектів їх модернізації, а також підтримки громад для їх участі у цьому процесі

- у частині екологічного законодавства – розвиток програм відновлення річок та спрощення процедур щодо оцінки впливу різних проектів на території громад на довкілля, а також стимулювання надання різноманітних екологічних послуг, у тому числі зі збереження водно-болотних угідь за рахунок акумуляції прісних вод у пониженнях рельєфу.

Більше всього відповідей та пропозицій було отримано на питання щодо надання громадам державної підтримки у частині управління земельними та водними ресурсами, а саме щодо затвердження державних програм фінансової підтримки **по наступним напрямам діяльності:**

- збереження та підвищення родючості ґрунтів;
- відновлення та модернізація дренажних та зрошувальних систем;
- інвентаризація водогосподарської інфраструктури та відновлення річок;
- відновлення та розвиток нових лісових масивів;
- створення акумуляційних ємностей з прісною водою для контролю за паводками у весняні місяці та водорегулювання у посушливі періоди;
- підтримка аграрного виробництва, управління водними ресурсами та допомога у продажі/збуті сільськогосподарської продукції;
- експлуатація дренажних систем та очистка колекторів;
- збереження водно-болотних угідь;
- розробка просторових планів розвитку громад

Громади також бачать необхідність у подальшому навчанні своїх фахівців та населення шляхом організації спеціальних навчальних курсів та семінарів для отримання наступних знань:

- з вивчення нових законодавчих актів та регуляторних документів з управління водо-землекористуванням на меліорованих землях та вирішення водно-екологічними проблем;

- з інтегрованого управління водними ресурсами, управління землями сільськогосподарського призначення та лісовими територіями;
- зі створення організацій водокористувачів;
- навчання фахівців-екологів щодо оформлення документів та запровадження необхідних заходів для створення природно-заповідних територій;
- з управління громадами.

Майже всі громади надали свої пропозиції щодо розвитку міжнародного співробітництва при вирішенні завдань управління земельними та водними ресурсами.

Основні пропозиції стосувались:

- організації та реалізації спільних проєктів у частині розробки та реалізації планів розвитку територій громад, впровадження заходів з підвищення ефективності управління землями громади, відновлення та модернізації меліоративних систем та запровадження природоохоронних заходів для вирішення екологічних проблем;
- вивчення міжнародного досвіду з відтворення та розвитку лісів, відтворення родючості деградованих ґрунтів;
- впровадження інновацій та найкращих практик з відновлення та модернізації дренажних систем та залучення для цього міжнародних експертів та приватного бізнесу.

Основні факти, що було з'ясовано

На основі проведеного опитування зрозуміло, що збір даних для аналізу стану сільських територій та оцінки нанесених збитків в повному обсязі наразі можливий лише на звільнених від окупації територіях, на територіях, які не були окуповані та на територіях, які не знаходяться в зоні активних бойових дій, що відображено у результатах пілотного опитування, проведеного у шести обраних ТГ. Інформації про пошкодження земельних чи/або водних

ресурсів/об'єктів не надано. Це може свідчити про те, що жодних збитків взагалі не було, або ТГ не має засобів чи можливостей для їх моніторингу, що є незрозумілим з проведеного опитування.

Опитування чітко показує вплив війни на міграцію населення, зміну сільськогосподарського виробництва, що відбивається на змінах в обробітку сільськогосподарських угідь та в земельних відносинах. Чи збережуться ці тенденції та які наслідки це матиме для майбутнього, ще належить побачити. Для того, щоб отримати повну картину ситуації ТК в Україні щодо управління землею та водними ресурсами, необхідно провести більш масштабне дослідження. Проте війна, що триває, та ситуація, що постійно змінюється, наразі перешкоджають широкомасштабному обстеженню. Тим не менш, деякі перші висновки можна зробити з пілотного опитування.

Опитування чітко демонструє вплив війни на міграцію населення, зміну сільськогосподарського виробництва, що відображені в зміні структури посівів, використанні земель та земельних відносинах. Чи збережуться ці тенденції та які наслідки це матиме для майбутнього, покаже час. Для того, щоб отримати повну картину ситуації на територіях ТГ щодо управління земельними та водними ресурсами, необхідно проведення більш масштабного дослідження. Але тривала широкомасштабна війна та ситуація, що постійно змінюється, наразі перешкоджають його організації. Однак, за результатами проведеного пілотного опитування було виявлені наступні факти та тенденції. У регіонах, де не було прямих впливів війни на інфраструктуру, громадам завдано цілу низку інших непрямих негативних впливів, що обумовлюють наступні негативні процеси:

- зменшення зборів від земельного та інших податків;
- небезпека фрагментації земель та збільшення частки земель, незадіяних у аграрному виробництві;

- зміна структури посівів внаслідок значних економічних проблем господарств та невизначеності ринків збуту сільськогосподарської продукції;
- припинення розробки планів розвитку громад та залучення інвестицій;
- відтік населення та спеціалістів

Висновки

1. На основі наведеного вище, інструмент опитування громад є важливим джерелом інформації для моніторингу та оцінки змін в управлінні водними та земельними ресурсами на сільських територіях. Незважаючи на поточні обмеження щодо налагодження комунікацій та доступу до ТГ по всій території України, доцільно на територіях, на яких можливо, проводити опитування з метою:

- оцінки прямих та непрямих втрат та збитків, що завдає війна управлінню водними та земельними ресурсами на сільських територіях;
- розуміння потреб адаптації державної політики з управління земельними та водними ресурсами на сільських територіях до нових реалій;
- формування потреб щодо залучення інвестицій у проекти відновлення та розвитку економіки на територіях громад та забезпечення безпеки життєдіяльності населення.

2. Для оцінки змін та потреб в управлінні водними ресурсами на сільських територіях та модернізації меліоративних систем до опитування, крім участі громад, необхідними є залучення представників водогосподарських організацій Державного водного агентства України, що працюють у регіоні та місцевих неурядових екологічних організацій для організації спеціальної технічної (для оцінки технічного стану водогосподарської інфраструктури) та екологічної (для оцінки якості та кількості водних ресурсів) інвентаризації.

3. Оцінка змін, що відбуваються у аграрному виробництві та в управлінні земельними та водними ресурсами через опитування громад на місцевому рівні, дозволяє доповнити існуючий процес оцінки збитків та потреб, що

виникли внаслідок війни, який організовано на національному рівні. Така інформація може оперативно відслідковувати нові тенденції та вчасно реагувати на них. Так, за результатами опитування, державна підтримка громад може бути більш адресною, вчасною та ефективною.

4. Налагодження постійної комунікації/співпраці між громадами та урядом через різні типи опитування, які можуть бути організовані Всеукраїнською Асоціацією об'єднаних територіальних громад та Міністерством розвитку громад на території України буде дієвим інструментом для адаптації та розвитку державної аграрної політики в частині управління земельними та водними ресурсами, прийняття в майбутньому відповідних законодавчих актів та забезпечення їх успішної реалізації. Неурядові місцеві організації та професійні організації на національному рівні можуть швидко та ефективно підтримати таку ініціативу та створити спеціальну неформальну комунікаційну платформу між громадами та урядом.

5. Незважаючи на продовження війни, громади мотивовані продовжувати підвищення кваліфікації своїх фахівців, мати для цього можливості долучатись до відповідних навчальних курсів та семінарів, організовувати та реалізовувати розробку планів територіального розвитку, а також залучати для цього міжнародних партнерів та інвестиції для розвитку своїх територій.

6. Рекомендації для різних груп зацікавлених сторін

На основі аналізу проведеного опитування сформульовано наступні рекомендації.

Для зацікавлених сторін на національному рівні:

1. На рівні Міністерства аграрної політики та продовольства України у співпраці з Держгеокадастром та Держводагенством запровадити практику залучення громадських організацій та органів місцевого самоврядування до опитування громад з метою встановлення зворотного зв'язку для оцінки

збитків та потреб, що виникають у ході війни, а також адаптації існуючої державної політики та оцінки результатів впровадження державної політики у галузі управління земельними та водними ресурсами на сільських територіях, у тому числі у частині визначення напрямів прямої державної підтримки громад у вирішенні найбільш гострих проблем та формування проектів розвитку громад.

2. На рівні дорадчих служб, університетів, наукових установ та міжнародних проектів за підтримки міністерств та відомств забезпечити організацію та періодичне проведення навчальних курсів та семінарів для підвищення обізнаності фахівців громад з питань управління природними ресурсами на сільських територіях відповідно до найкращих міжнародних практик та інновацій, допомагати громадам у розробці просторових планів розвитку їх територій у контексті національного плану відновлення України.

Для зацікавлених сторін на регіональному рівні:

1. Використовувати результати опитувань громад та враховувати їх пропозиції/рекомендації при формуванні регіональних програм розвитку аграрного сектору та організації міжнародних проектів на територіях громад для їх відновлення та сталого розвитку.

2. Забезпечити залучення фахівців обласних державних адміністрацій та водогосподарських організацій до проведення опитування громад щодо оцінки збитків та потреб, що виникають в управлінні земельними та водними ресурсами на сільських територіях, а також для формування та реалізації інвестиційних проектів відновлення та модернізації меліоративних систем, водно-болотних угідь, природно-заповідних та лісових територій.

На рівні громад:

1. Забезпечити створення інформаційних ресурсів громад для оцінки стану водо-землекористування на територіях та формування необхідних баз даних та картографічного матеріалу.

2. Розвивати потенціал щодо розвитку місцевих ініціатив для формування та реалізації інтегрованих проектів з відновлення та модернізації існуючої водогосподарської інфраструктури, оптимізації умов землекористування шляхом консолідації земель та проектів економічного сталого розвитку територій.

3. Створити можливості для утворення організацій водо-землекористувачів для відновлення, модернізації та використання меліоративних систем з врахування потреб аграрного виробництва, вимог збереження природного середовища та захисту територій громад від паводків в умовах зміни клімату.

7. Додаток 1

Питання та відповіді

1. Загальна інформація про ОТГ та контакти для зворотного зв'язку

Назва ОТГ та її розташування (район, область)	
Загальна площа ТГ, га	
Кількість населених пунктів та загальна кількість мешканців громади	
Кількість внутрішньо переміщених осіб, які проживають у громаді	
Кількість осіб, які виїхали з громади	
Прізвище та посада фахівців, що заповнювали форму опитування:	
Контакти :	Тел. E-mail:

2. Загальна інформація щодо використання сільськогосподарських земель до початку війни у 2021 році

Загальна площа земель сільськогосподарського призначення у межах ТГ, га	(X)
Загальна площа сільськогосподарський земель, що розпайована та знаходиться у приватній власності, га	(X)
Відсоток з загальної площі приватних сільськогосподарських земель, що здається власниками в оренду сільськогосподарським підприємствам та фермерським господарствам,%	(X)
Площа особистих селянських господарств, що використовується власниками землі самостійно і, яка не зареєстрована, як фермерські господарства, га	(X)
Площі с/г земель, яка використовуються фермерськими господарствами, га	(X)
Площі сільськогосподарських земель, що знаходяться у комунальній власності громади (га) і частка з цієї площі у %, що не надана у власність чи користування	(X га)/ (X%)

Відсоток с.-г. земель, що внесена до Державного земельного кадастру з загальної площі земель, що знаходиться у власності ТГ	(X%)
Площа сільськогосподарських земель, що не здається власниками паїв в оренду та не використовується з різних причин, га	(X)
Використання земель сільськогосподарського призначення у межах ТГ	
Рілля, га	(X)
Пасовища та сінокоси, га	(X)
Сади та ягідники, га	(X)
Інші типи використання, га	(X)
Відкриті (не заліснені землі, що не обробляються) землі у межах території ТГ без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом, що за своїми властивостями є непридатні для традиційних форм ведення сільського господарства, га	(X)
Площі лісів у межах ТГ, га	(X)
Узагальнена по території ТГ структура посівів, що мала місце у 2021 році	(X) %/ (X) ha
Зернові культури, всього (у % до загальної площі використання с.-г. земель та у га)	(X) %/ (X)
В т.ч.	(X) %/ (X)
- пшениця	(X) %/ (X)
- кукурудза	(X) %/ (X)
- ячмінь	(X) %/ (X)
- та інші	(X) %/ (X)
Зернобобові культури (соя, горох, гречка, просо...)	(X) %/ (X)
Картопля	
Овочеві культури	(X) %/ (X)
Сади, ягідники	
Кормові культури	(X) %/ (X)
Технічні культури (соняшник, соя, цукровий буряк та інші)	(X) %/ (X)
Чи проведено чи може було розпочато до війни просторове планування землекористування на землях громади? Так (X) Ні (X)	

Надайте, будь ласка, додаткові коментарі з цього питання, якщо є.

3. Зміни, що відбулись у використанні земельних та водних ресурсів за період від початку війни

Площі, що зазнали прямої шкоди внаслідок ракетно-бомбових ударів, були заміновані, чи підтоплені внаслідок руйнування дамб (X)_____.% від площі с.- г. угідь

Зазнали шкоди всього сільськогосподарських земель : (X) га

З них

Ріллі - (X) га

Пасовищ, сінокосів - (X) га

Багаторічних насаджень (сади, ягідники) - (X) га

Інших - (X) га

Будь ласка, опишіть характер нанесеної шкоди:

Яка кількість земель зараз не використовується внаслідок нанесеної прямої фізичної шкоди земельному покриву?

Всього - X, га

З них

Ріллі - (X) га

Пасовищ, сінокосів - (X) га

Багаторічних насаджень (сади, ягідники) - (X) га

Інших (X) га

Чи відбулась зміна загальної площі використання сільськогосподарських земель внаслідок непрямих факторів впливу війни на сільськогосподарське виробництво , які не пов'язані напряду з нанесенням шкоди стану земельного покриву? Так (X)_____ Ні (X)_____

Якщо Так, то яка: збільшилась на (X)___ % ;зменшилась на (X)___ %

Чи змінилась і як структура посівів ?

Не змінилась взагалі (X)_____

Якщо зміни відбулись, то вкажіть по яких групах культур та, на який відсоток змінилися площі в порівнянні з рівнем 2021 року

- Зміни у площі посіву зернових культур:
збільшились на (X)_____ % чи зменшилась на (X) _____ %
- Зміни у площі посіву овочевих культур:
збільшились на (X)_____ % чи зменшились на (X)_____ %
- Зміни у площі картоплі:
збільшились на (X)_____ % чи зменшились на (X)_____ %
- Зміни у площі посівів технічних культур :
збільшились на (X)_____ % чи зменшились на (X) _____ %

Будь ласка, перерахуйте причини тих чи інших змін :

Чи зазнали шкідливих впливів водні ресурси та використання меліорованих земель?

Так (X)_____ чи Ні (X)_____

Якщо Так, то відмітьте, які саме впливи та вкажіть їх площу ?

- Підтоплено (X),_____ га сільськогосподарських угідь внаслідок руйнації водорегулюючих гідротехнічних споруд.
- Чи завдано шкоду гідротехнічним спорудам на меліоративних системах, позначте яким саме ?
 - насосним станціям зрошувальних чи дренажних систем – (X)_____
 - зрошувальним каналам - (X)_____
 - дренажно-колекторній мережі осушувальних та осушувально - зволожувальних систем - (X)_____
 - чи іншим елементам меліоративних систем - (X)_____
- На якій площі припинено використання зрошення (X), _____ га
- На якій площі не проводиться водорегулювання та водовідведення за допомогою дренажу (X),_____ га
 - Чи є випадки забруднення поверхневих водних джерел (X)____ чи/та ґрунтових вод внаслідок руйнування очисних споруд та нанесення іншої прямої шкоди внаслідок військових дій (X)_____
 - На якій площі у зоні дії меліоративних систем відмічається погіршення якості надання послуг зі зрошення, водовідведення та

водорегулювання за допомогою дренажу, що надаються водоземлекористувачам державними водогосподарськими організаціями (X), га

Будь ласка, якщо можливо, надайте оцінку збитків у грошовому вимірі, завданім прямим враженням та руйнуванням, що завдані використанню земельних ресурсів у сільськогосподарському виробництві та меліоративній інфраструктурі і наведіть посилання на джерела, по яких Ви робили цю оцінку? (Наприклад, по існуючих кошторисах відновлення та модернізації систем зрошення та дренажу або по різниці отримання прибутку на меліорованих та немеліорованих землях чи по втратах загального прибутку у сільськогосподарському виробництві .

Які зміни відбуваються в управлінні землями громади за останні місяці внаслідок війни?

- Зміна кількості орендарів, якщо є - збільшується (X)____; зменшується (X)____
- Зміни у термінах оренди земель - збільшуються (X)____; зменшуються (X)____
- Зміна у % розміру оплати оренди земель громади: збільшується (X)____; зменшується (X)____
- Кількість договорів оренди земель переселенцями у % до загальної кількості договорів оренди , якщо такі є (X) _____
- Яку площу відведено під інвестиційні проекти у га? (X)_____

Надайте, будь ласка, додаткові коментарі з цього питання, якщо є.

4. Опишіть, які на Вашу думку, конкретні оперативні та стратегічні заходи (законодавчі, регуляторні, державної фінансової підтримки, навчання громад, розвитку міжнародного співробітництва та ін.) є необхідними для адаптації державної політики у галузі сільського та водного господарства для сталого розвитку громад у нових реаліях?

У напрямку земельних відносин та управління землями , що належать ТГ

- Законодавчі -

- Регуляторні -

- Напрямки цільової державної підтримки -

- Напрямки навчання фахівців ТГ -

- Напрямки міжнародного співробітництва -

Надайте, будь ласка, додаткові позиції з цього питання, якщо є.

У напрямку відновлення та розвитку систем зрошення та дренажу та використання меліорованих земель

- Законодавчі –

- Регуляторні –

- Напрямки цільової державної підтримки –

- Напрямки навчання фахівців ТГ-

- Напрямки міжнародного співробітництва -

Надайте, будь ласка, додаткові позиції з цього питання, якщо є.

У напрямку вирішення водно-екологічних проблем

- Законодавчі-

- Регуляторні -

- Напрямки цільової державної підтримки -

- Напрямки навчання фахівців ТГ-
- Напрямки міжнародного співробітництва-

Надайте, будь ласка, додаткові позиції з цього питання, якщо є.

У напрямку інтегрованого управління земельними та водними ресурсами на сільських територіях

- Законодавчі -
- Регуляторні-
- Напрямки цільової державної підтримки -
- Напрямки навчання фахівців ТГ-
- Напрямки міжнародного співробітництва

Надайте, будь ласка, додаткові позиції з цього питання, якщо є.

Дата заповнення підпис

8. Додаток 2

Узагальнення інформації за опитуванням, проведеним у ОТГ трьох областей України

1. Загальна інформація

№	Назва ОТГ	Населення	Загальна площа, га	Кількість населених пунктів	Кількість внутрішньо переміщених осіб у громаді	Кількість осіб, які виїхали з громади під час війни
1	Томашівська ОТГ, Київська обл.		26 151	17	1844	20
2	Прилісненська ОТГ, Камінь-Каширський район, Волинська обл.	9870	52 493,3	11	293	93
3	Мар'янівська ОТГ, Луцький район, Волинська обл.		22683,2	14	220	350
4	Забродівська ОТГ, Ковельський район, Волинська обл.	10320	33423,6		302	284
5	Цуманська ОТГ, Луцький район, Волинська обл.	18014	44532,01	16	289	478
6	Шумська ОТГ, Кременецький район, Тернопільська обл.		63251,5	44	2900	-

2. Використання сільськогосподарських земель у 2021 році

№	Назва ОТГ	Загальна площа с.г земель, га	Площа с.г. земель, що розпайована та знаходиться у приватній власності, га	% з загальної площі приватних с.г. земель, що здається власниками в оренду с.г. підприємствам та фермерським господарствам	Площа особистих селянських господарств, що використовується власниками землі самостійно і яка не зареєстрована, як фермерські господарства, га	Площа с.г. земель, яка використовується фермерськими господарствами, га	Площа с.г. земель, що знаходяться у комунальній власності громади (га) і частка з цієї площі (%) від цієї площі, що не надана у власність чи використання	% с.г. земель, внесених до Державного земельного кадастру з загальної площі земель, що знаходиться у власності громади	Площа с.г.земель, що не здається власниками паїв в оренду та не використовується з різних причин, га
1	Томашівська ОТГ,	16091,9	10658,0	82	648,14	253,53	404,89/22	69	Приблизно 38,25

	Київська обл.								
2	Прилісненська ОТГ, Камінь-Каширський район, Волинська обл.	11714,35	3381,83	5	1853,27	188,42	6479,25/ 79	56	951
3	Мар'янівська ОТГ, Луцький район, Волинська обл.	15426	9426	63	2660	551	3340 /22	57	0
4	Забродівська ОТГ, Ковельський район, Волинська обл.	19872,9	8796,3	27,7	6996,8	16,1	4063,6/4 8,6%	98	187,2
5	Цуманська ОТГ, Луцький район, Волинська обл.	14487,81	5312,52	26	3912,0	297,05	3%	100	0
6	Шумська ОТГ, Кременецький район, Тернопільська обл.	58547,0	3371,0	90	10429,0	33000,0	14768,0/ 32	80	430

3. Зміни у землекористуванні та практиці ведення сільськогосподарського виробництва у 2022 році

№	Назва ОТГ	Структура посівів до війни (% культур в структурі посівів) та зміни площ під культурами у 2022 році	Площа руйнувань земель під час воєнних дій/війни	Зміни в управлінні комунальними землями, які належать ОТГ
1	Томашівська ОТГ, Київська обл.	Зернові – 58,4 збільшення на 3% Соє та інші бобові – 30,8 Картопля – 0 Інші овочі – 0,1 % Сади та ягідники – 0% Кормові культури – 0,2% Технічні культури – 10,5 збільшення на 1% За час війни землекористування не змінилося		Територіальне планування не почалося до війни Зменшення договорів оренди землі Зменшення термінів оренди землі Зменшення обсягів надходження земельного податку
2	Прилісненська ОТГ, Камінь-Каширський район, Волинська обл.	Зернові – 33 % збільшення на 3% Соє та інші бобові – 10,56% Картопля – 21,12% Інші овочі – 14,08 % Сади та ягідники – 7,04%		Територіальне планування не розпочалося до війни, але сільська рада прийняла рішення щодо подальшої розробки планів Збільшення договорів оренди землі

		<p>Кормові культури – 10,56%</p> <p>Технічні культури – 1,76 % збільшення на 1%</p> <p>За час війни землекористування не змінилося</p>		<p>Зменшення строків оренди землі</p> <p>Зменшення обсягів надходжень від земельного податку</p> <p>Під інвестиційний проект залучено 20 га</p>
3	Мар'янівська ОТГ, Луцький район, Волинська обл.	<p>Зернові – 40 %</p> <p>Соє та інші бобові – 10 %</p> <p>Картопля – 10 %</p> <p>Інші овочі – 5 %</p> <p>Сади та ягідники – 1%</p> <p>Кормові культури – 5%</p> <p>Технічні культури – 14 %</p> <p>За час війни структура сівозмін та умови землекористування не змінилися</p>	Руйнувань не завдано	<p>Територіальне планування не почалося до війни</p> <p>Ніяких змін за час війни не відбулось</p>
4	Забродівська ОТГ, Ковельський район, Волинська обл.	<p>Зернові – 52 % збільшення на 12%</p> <p>Соє та інші бобові – 5% зменшення на 8 %</p> <p>Картопля – 34 % зменшення на 5%</p>	Руйнувань не завдано	<p>До війни розпочато збір даних для завдань територіального планування</p> <p>Терміни оренди землі не змінюються</p>

		<p>Інші овочі – 2 % зменшення на 8%</p> <p>Сади та ягідники – 2%</p> <p>Кормові культури – 4%</p> <p>Технічні культури – 1% зменшення на 7%</p> <p>Структура сівозмін за час війни змінилась</p>		<p>Підготовлено інвестиційний проект для 25 га земель комунальної власності</p> <p>Розроблено план будівництва сміттєпереробного заводу</p>
5	Цуманська ОТГ, Луцький район, Волинська обл.	<p>Озима пшениця – 50 %</p> <p>Кукурудза – 1 %</p> <p>Ячмінь – 5%</p> <p>Картопля – 30 %</p> <p>Фрукти – 2 %</p> <p>Сади та ягідники – 1%</p> <p>Кормові культури – 6%</p> <p>Технічні культури – 14 %</p> <p>За час війни структура сівозмін та умови землекористування не змінилися</p>		Ніяких заходів не було передбачено для початку територіального планування

6	Шумська ОТГ, Кременецький район, Тернопільська обл.	Немає інформації щодо структури посівів до та після початку війни Змін умов землекористування немає	Руйнувань не завдано	Ніяких заходів не було передбачено для початку територіального планування На 90 га заплановано інвестиційний проект
---	---	--	----------------------	--

4. Зміни в управлінні водними ресурсами протягом 2022 року

№	Назва ОТГ	Зміни в управлінні водними ресурсами, експлуатації та технічному обслуговуванні дренажних систем
1	Томашівська ОТГ, Київська обл.	Без змін
2	Прилісненська ОТГ, Камінь-Каширський район, Волинська обл.	Без змін
3	Мар'янівська ОТГ, Луцький район, Волинська обл.	Без змін
4	Забродівська ОТГ, Ковельський район, Волинська обл.	Без змін
5	Цуманська ОТГ, Луцький район, Волинська обл.	
6	Шумська ОТГ, Кременецький район, Тернопільська обл.	Без змін

5. Рекомендації від ОТГ щодо політики адаптації державної політики

№	Назва ОТГ	Земельні відносини	Водні ресурси	Водно-екологічні аспекти	Інтегроване управління водними та земельними ресурсами на сільських територіях	Державна підтримка	Навчальні курси та семінари/ тренінги	Міжнародна співпраця
1	Томашівська ОТГ, Київська обл.					<p>Державні програми підвищення родючості ґрунтів</p> <p>Державні програми відновлення осушувальних та зрошувальних систем</p> <p>Державна підтримка інвентаризації водної інфраструктури та відновлення річок</p>	<p>Семінари та тренінги щодо нового законодавства</p> <p>Семінари та тренінги з екологічних питань та водних меліорацій</p> <p>Семінари та тренінги з інтегрованого управління водними ресурсами (ІУВР)</p>	<p>Міжнародне партнерство та проекти щодо ефективного землекористування та розробки планів територіального розвитку</p> <p>Міжнародні діючі та грантові програми щодо відновлення зрошення та дренажу та вирішення екологічних проблем, пов'язаних з водокористуванням</p>

2	Прилісненська ОТГ, Камінь-Каширський район, Волинська обл.	Удосконалення лісового законодавства з питань створення комунальних лісів Консолідація законодавства у сфері водних, земельних та лісових ресурсів	Регіональна програма підтримки водокористувачів шляхом створення ОБК та їх підтримки з питань відновлення та модернізації магістральних меліоративних каналів	Спрощення процедур оцінки впливу на навколишнє середовище Програми з відновлення річок	Створення обласної Волинської програми з розробки планів територіального розвитку та підтримка реалізації такої ініціативи на території ОТГ	Надання державної підтримки ОТГ для організації територій для створення лісів	Організація тренінгів з питань управління водними та лісовими ресурсами, створення ОБК Підготовка спеціалістів – екологів, компетентних у питаннях створення природоохоронних та рекреаційних територій Підготовка менеджерів громади	Вивчення міжнародного досвіду зі створення лісів на деградованих землях Розробка міжнародного проекту для підтримки створення ОБК Міжнародна співпраця для вивчення міжнародного досвіду управління земельними та водними ресурсами на територіях ОТГ
3	Мар'янівська ОТГ, Луцький район, Волинська обл.		Законодавство у сфері експлуатації та технічного обслуговування дре-	Розробка законодавства з регулювання використання		Державна програма підтримки водокористувачів та власників водних об'єктів, для створення		Залучення передового міжнародного досвіду до вирішення питань модернізації та обслуговування дре-

			нажних систем та забезпечення державної підтримки у реалізації проєктів модернізації	водно-болотних угідь з метою акумуляції прісних вод у пониженнях рельєфу		акумуляційних ємностей з прісною водою для контролю за паводками у весняні місяці та водорегулювання у посушливі періоди		нажних систем, забезпечення підтримки міжнародних організацій
4	Забродівська ОТГ, Ковельський район, Волинська обл.					Державна підтримка у галузі сільського та водного господарства, реалізації сільськогосподарської продукції Державна підтримка з забезпечення належного рівня експлуатації та технічного обслуговування		

						<p>дренажних систем на території ОТГ, збереження водно-болотних угідь</p> <p>Сприяння розробці планів територіального розвитку ОТГ</p>		
5	Цуманська ОТГ, Луцький район, Волинська обл.	Без пропозицій від громади						
6	Шумська ОТГ, Кременецький район, Тернопільська обл.	Без пропозицій від громади						